

VYZNÁNÍ KRAJINĚ

Vladimír Valenta, 16. února 2015

Dostal jsem do ruky tezi, která mne upoutala: „Krajina je důležité dědictví, za které neseme společnou odpovědnost. Prolínají se v ní přírodní, historické i kulturní hodnoty. Zachovalost a v řadě případů i jedinečnost části krajiny České republiky je důvodem její systematické ochrany. Ochrany ve prospěch života lidí, kteří v ní žijí a pracují. Ochrany v zájmu budoucích generací. Jako neoddelitelnou součást naší krajiny musíme chránit vodní zdroje, přirozeně se vyvíjející koryta vodních toků, půdu a lesy“.

To je teze, kterou vyznávám přes půl století a pro kterou jsem se snažil celou tu dobu něco dělat. Je to teze, kterou jsme nosili v srdci jako skauti po skončení hrůz Druhé světové války. Je to přesvědčení, se kterým jsme zakládali nevládní TIS, český svaz ochrany přírody a krajiny, v roce 1968. S tím přesvědčením jsme se snažili chránit krajinu a její přírodu před její technokratickou pejorizací za totality. Vypracovávali jsme stanoviska a doporučení k různým projektům a plánům industrializace zemědělství a lesnictví, výstavby průmyslu a energetiky s cílem minimalizace dopadů na krajinu a její obyvatele: lidi, živočichy a rostliny a předávali je příslušným institucím. Podařily se nám i audience u mocných, avšak nezdařily se pozitivní výsledky. Nedopadlo to ani trochu dobře. Co „soudruzi“ řekli, platilo i kdyby to byla sebevětší pitomost. Naše námítky byly řazeny do šanonu protistátní. Přes to TIS vzdoroval celých 10 let. Vzápětí po Chartě, aniž s ní měl nějaké prokázané spojení, byl TIS nařízením MV rozpuštěn. Nevládní organizace TIS byla v roce 1979 nahrazena stranou a vládou naoktrojovaným Českým svazem ochránců přírody.

Krajina, příroda a lidé jsou pojmy, které spolu těsně souvisejí. Není krajiny bez přírody a není přírody bez krajiny. Není na naší planetě krajiny bez lidí. Namítnete, a co Antarktida, tropické pralesy, velehory, pouště? Už tím, že člověk nějakou krajinu eviduje, snímkuje, mapuje, prozkoumává, zasahuje do ní, navazuje kontakt, který má nějaké pokračování. O tom jaké, poznáme později.

Krajina je rámcem přírody, je domovem mnoha druhů rostlin a živočichů včetně člověka. Všichni se navzájem ovlivňují a také jsou krajinou spojeni. Krajina je částí rozmanitých forem Země. Nelze ji proto vložit do šablony. Různí se nejen v rámci odlišných podmínek na naší planetě, ale i na relativně malém území naší vlasti. Záleží na reliéfu, nadmořské výšce, půdním a horninovém podloží, na vodním režimu, na klimatických a mikroklimatických podmínkách a na dědictví civilizací, na historii krajiny. V rámci větších krajinných celků se vytvářejí krajinné typy a ekotypy, zcela specifická rostlinná a živočišná společenstva.

Kdo výrazně ovlivňuje změny tváře krajiny, je čas. Zemi utvářela geologická období, která trvala desítky a stovky milionů let. V jejich průběhu se krajina měnila k nepoznání: od starohorních „inertních“ pustin radikálně měněných vulkanickou a tektonickou činností, přes kapradinové a přesličkové pralesy v karbonu a jurský park v druhohorách, křídové moře se žraloky v období křída, přes třetihorní pralesy zavalované při alpinském vrásnění spojeném s bouřlivou sopečnou činností až po náhlou změnu do zaledněné krajiny. Krajina, byť i jen ta naše, prošla nepředstavitelnými zvraty během stovek milionů let. Vývoj krajiny je historií přírodních katastrof. Katastrofy modelovaly krajinu.

Vývoj naší krajiny však sledujeme vjemem mikrozlomku vesmírné vteřiny, okem člověka. Tedy od poslední doby ledové, od lovců mamutů přes dohady o její tvářnosti v době kamenné, bronzové, železné a, jak se už tak přeceňujeme, v době moderní, ba postmoderní. Živočišný druh člověk, nekriticky se označující přídomkem moudrý, od samého počátku své existence využíval krajinu kolem sebe pro sebe a pro zachování a rozmnožení svého rodu. Tím ji ovlivňoval a měnil k obrazu svému. S růstem počtu lidí, s jejich zvyšujícími se nároky a se zdokonalujícími se nástroji, se krajina trvale měnila a mění. Naopak v období vyliďňování se jí navracela vlastní svébytnost. Někdo by v tomto kontextu mohl mluvit o podmaňování až znásilňování a naopak o osvobození krajiny.

Výrazné zásahy do české krajiny přinesla kultura laténská. Rozvinutou sídelní strukturu, oppida a relativně vyspělou kulturu Bójů rozvrátili germánští bojovníci, pod jejichž meči nakonec padl i světovládný Řím. Vylidněná, vypálená země zarůstala divokými bylinami, keři, stromy. Nastupovala přírodní sukcese, aniž však smíme tvrdit, že by nastolovala stav před vstupem člověka. Člověk už před kolapsem krajiny jakéhokoliv druhu výchozí podmínky změnil. Právě některé kolapsy jsou toho důsledkem. Bylo by zásadní chybou se domnívat, že se krajina, resp. příroda, přírodní sukcesí vrátí do téhož stavu, jaký měla před člověkem způsobenou změnou. To prostě není možné ! „Čo bolo, bolo, terazky som majórom“, čo značí, že podmienky sa časom zmenily. Nikdy nevstoupíš do téže řeky.

Slované si museli svoje životní prostředí „v zemi oplývající mlékem a strdím“ vydobýt kácením, mýcením, klučením, žďárením, tvorbou pasek a převrácením půdy v ornici. Povšimněte si prastarých názvů obcí Klučov, Roztoklaty, Tuklaty, Kácov, Klatovy, Klátovec, Paseky, Mýtiny, Myť, Žďár, Žďárek, Žďáry atp. Slované byli zemědělci. Svá sídla si proto budovali tak, aby byla obklopena tou nejúrodnější půdou. Tehdejší rozhodující výhoda je chápána jako překážka ekonomického rozvoje dneška. Ziskuchtiví developéři si staví svoje hangáry, sklady, shopping centers a marketing areas uprostřed polí, znehodnocujícíce posvátnou půdu předků, úrodnou půdu, která tisíciletí dávala lidem obživu a zajistila přežití i poraženého a zbídačeného národa. Tehdejší obranná ale i obchodně a řemeslně využívaná

hradiště a hrady stavěli na kopcích. Věže, hradby a trosky středověkých hradů se staly součástí krajiny a spolumodelují její vizáž.

Holé, hranaté, ryze utilitární krabice na postmoderních development, industrial, storage and shopping areas, nebo-li auf Gewerbegebiet, tedy v průmyslových zónách či vyrostlých jen tak uprostřed krajiny zcela sólově sice působí jako pěst na oko, ale co. Prosperita a bič stále rychlejšího růstu HDP to vyžadují. Doba to žádá. Člověk žijící v soukolí virtuální prosperity a v poměrném pohodlí, časem otupí a zvykne si. Pokud ho ono soukolí vyvrhne, nebudou ho zajímat ho krásy krajiny a přírody, ale holé přežití či poslední věci člověka. V tom se obráží ráz moderní krajiny.

Během dávného osídlování ubývalo lesů, vznikala pole a pastviny s rozptýlenou zelení. Dřevo v lesích se stalo stavebním materiálem a zdrojem energie, ale také potaše, suroviny pro výrobu skla. Dřevo a dřevěné uhlí sloužily ve sklárnách a hutích při výrobě a zpracování kovů. Ubývalo nejen rozlohy, ale i struktura lesů se lokální i toulavou těžbou zvolna měnila.

Ze zmínek antických autorů můžeme vyvozovat, že česká krajina byla pralesovitá, močálovitá, neschůdná, počasí vlhkého. Na Římany nezapůsobila vlídným dojmem. První Slované se soustřeďovali kolem hradišť a tam měnili krajinu k obrazu svému. Za Přemyslovců docházelo k její další kolonizaci. Románská tzv. vnitřní kolonizace byla česká. Je až překvapivé, kolik se z oné doby zachovalo románských převážně sakrálních staveb, které se integrovaly do krajiny.

Poslední Přemyslovci energicky povzbuzovali hospodářský růst – a tím i příjem osobní a státní pokladny – zakládáním měst na místech starých tržišť. Imigrace privilegovaných německých řemeslníků, obchodníků a inteligence do měst přinesla do Českého království pokročilejší know-how a nový právní systém. Hrazená města královská i panská se stávají novým fenoménem společenským a zároveň i krajinným.

Rozvoj měst potřeboval zdroje potravin a surovin. Středověké extenzivní hospodaření vyčerpávalo krajinu s kvadrátem vzdálenosti od center. A center přibývalo. Česká krajina v době vrcholící gotiky za Lucemburků byla na jedné straně značně kultivovaná (vinice, ovocné sady, pole, hrady, kostely, města), na druhé straně krajina přírodní značně utrpěla divokou exploatací. Proto Karel IV. věnoval část své Majestas Carolina její ochraně, zejména ochraně lesů a zakládání rybníků. Vody z močálů se stáhly do rybářsky spravovaných rybníků a uvolnila se půda pro zemědělství i les. Husitské války přibrzdily, ale nezastavily ekonomický rozvoj země. Již za kralevice Ladislava, „krále Holce“, a za husitského krále Jiřího z Poděbrad trhy byly plné zboží dostupného obecnému lidu. Traduje se úsloví, že za

krále Holce byla za groš ovce.

Tak dosvědčuje i papežský legát Aeneas Silvius Piccolomini, pozdější papež Pius II, ve svém spise o Čechách, který husitským Čechům ale už vůbec nefandil. Papežský legát byl nejvýznamnějším, dokonce světicím hostem vznikajících Janských Lázní v Krkonoších. Zmiňuje se o tom, že Montes Corcontica byly pokryty hustými hvozdy s mnohou zvěří, ale také provrtány doly na stříbro, zlato, měď a železo. Samozřejmě nechyběly hutě, které spotřebou dřevěného uhlí ovlivňovaly složení královských krkonošských hvozdů. To už víme i z domácích dokumentů.

Těžba rud a hutnictví už za Přemyslovců a starobylého rodu Buziců značně ovlivnily ráz krajiny ve středočeských Brdech. Města Příbram, Rožmitál, Hořovice, obce Komárov, Jince, Zaječov, Obecnice, Strašice, Dobřív, Hrádek u Rokycan a další se staly středisky hutnictví. Jejich vliv na změny brdské krajiny a přírody je nepochybný.

Objevy nových světů a jejich bohatství, vědecké objevy a technické vynálezy, zdokonalení technických nástrojů podnítily a ekonomicky zajistily úspěch renesance. Proměny krajiny byly intenzivnější. Zorňování půdy, rybníkářství, pivovarnictví, soukenictví, hornictví, hutnictví skla a kovů, rozšiřování a zpevňování sítě zemských stezek pro obchodní i osobní dopravu, to vše se vrylo do tváře české země. Bohatnoucí panstvo zasazovalo do krajiny obdivuhodná renesanční zámecká sídla se zahradami. V nich byly vysazovány exotické stromy a rostliny. Některé pěstovali jen ve sklenících a oranžériích, jiné druhy jako např. jírovec maďal, se staly součástí parků, obor a stromořadí ve volné krajině.

Města vzkvétala rozvojem řemesel a obchodem, rozšiřovala se a zvelebovala dodnes obdivovanými domy, paláci, chrámy a věžemi jako krajinnými dominantami. Podnikavé panstvo vybudovalo rybníční soustavy nejen v jižních Čechách, ale též na Poděbradsku, Chlumecku, Pardubicku, Blatensku, na jižní i severní Moravě a jinde. V druhé polovině 16. věku Jan Dubravius (Doubravský) zaznamenává, že plocha rybníků v Čechách a na Moravě dosáhla plochy 180 000 ha. To je nezanedbatelná změna krajinného rázu. Renesance je spojena s knihtiskem a objevováním zavržené antické filosofie, zapomenutých objevů vědy, techniky a umění. Kromě figuralistiky je zobrazována též krajina a my se po půl tisíciletí můžeme podívat na její portrét.

Z rudolfinské doby pochází bohatá česká a latinská literatura takřka o všem. Herbáře nám přibližují floru, existují zápisy o stádech jelenů v Brdech či o medvědech, vlčích a rysech na Šumavě, v Krkonoších či jinde. Ze zápisů víme, jak dramaticky se začala krajina měnit. Hospodářský rozvoj, jako vždy, je spojen s těžbou surovin a s exploatací energetických zdrojů. Krkonoše začaly být v obou směrech stále více využívány již od nástupu Habsburků

na český trůn. Těžba kovů, hutnictví a sklářství zažívaly „boom“. Výroba dřevěného uhlí, zdroje energie do hutí, se stala lukrativní živností. Rostla potřeba stavebního dříví pro výstavbu měst, vesnic a panských sídel. Bohaté doly, zejména kutnohorské, spotřebovávaly spoustu důlního dříví.

Císařský a královský horní hejtman Kryštof Gendorf dosáhl pronájmu královských panství v Krkonoších. Od císaře Maxmiliána si vymohl patent povolující neomezenou těžbu dřeva a směl podnikat ve velkém. V roce 1568 povolal „Holzknechty“ z Alp, nechal vystavět plavební kanály a klauzury (nádrže s rezervní vodou). Zavedl velkoplošné holoseče. Zaznamenané roční těžby ve východních Krkonoších činily 60 000 plavených kmenů ročně. Jestliže odhadneme objem pralesního kmene na 5 m³, plavilo se 300 000 m³ ročně. Tak moc se těžilo dříví v Národním parku Šumava v letech kalamity po Kyrillu o 450 let později. Kromě toho se v mířích pánilo dřevěné uhlí pro místní i vzdálené hutě. V roce 1609 podle dochovaných dokladů těžba dříví na Krkonoších poklesla na desetinu: nebylo už co těžít. Protože po těžbě nenásledovala výsadba, Krkonoše byly za půl století téměř holé. Rudolf II. na základě zprávy c. a k. kontrolní komise vydal příkaz k omezení těžby dříví v Krkonoších.

Rozsáhlé holoseče v Krkonoších zamezily obnovu původní jedle a omezily obnovu buku. Mnohé svahy byly bezlesé a sněhy a deště smývaly lesní půdu. Jen v nepřístupných horních částech lesa zůstaly zbytky původních porostů, hlavně smrku. Ten se začal zmlazovat a pro úspěch obnovy byl později také uměle vysazován.

Dřevorubci – Holzknechti - najatí pro těžbu dřeva, přišli o práci a tak se se svými rodinami usadili na pasekách, které přeměnili v louky pro dobytek. Na horách si stavěli „die Bauden“, horské chalupy pro sebe a pro dobytek. Krajinný ráz Krkonoš se výrazně změnil už během 16. století. Pralesní typ horské krajiny byl změněn na bezlesí. Uvádím to jako příklad výrazné změny krajiny v souvislosti s ekonomickým rozvojem. Ten antropický trend po staletí pokračoval a pokračuje i ve 21. století.

Fenomén trvalé proměny krajiny a změny krajinného rázu lze definovat jako funkci tlaků ekonomických změn a hustoty zalidnění.

Doba po objevení Ameriky přináší do Evropy spoustu nových druhů rostlin; exotů. Postupně se stávají zemědělskými plodinami, bez nichž bychom si nedovedli představit naše stravování. Jejich pěstování si vyžádalo změny v zemědělských zvyklostech. Tím se měnil i charakter polí. Z Ameriky ale také z východních zemí jsou do naší krajiny importovány další exotické stromy ale i invazní rostliny. Jejich příchod a šíření jsou spjaty s obdobím germanizujícího rekatolizačního baroka po Třicetileté válce a hlavně pak s nástupem industriální revoluce a

tím s rozvojem kapitalistické společnosti.

Důsledkem Bílé Hory a Třicetileté války bylo zdecimované a zbídačené obyvatelstvo, ztráta převážné většiny české protestantské inteligence, zhroucení kulturní a ekonomické prosperity zemí České koruny. Města a vesnice byla zpustošena, vyloupena a vypálena, obyvatelé pokud neutekli, byli vyvražďováni. Nastaly hladomory. I to je tvář naší krajiny. Mnohé vypálené obce zarostly přírodní sukcesí. Zmiňovány jsou obce kolem Kostelce nad Černými lesy. Pro vysokou obnovní schopnost opuštěnou zemi zalesnil smrk, i když podle schématu lesních vegetačních stupňů bychom tam měli hledat spíš nějaký typ bučin podobný tomu v nedalekých Voděradských bučinách. O 300 let později válečná spáleniště na Osoblažsku obsazoval modřín. O 30 let později se objevil na chemických spáleništích krušnohorských smrčín.

Období restaurace drastického feudalizmu s nevolnickým právem a robotou má ideologický základ v jezuitské rekatolizaci. I městský stav přišel o svoje výsady. Katoličtí dobyvatelé osazují opuštěnou zemi kolonizátory z Rakouska, Flander, Bulharska, Chorvatska, ale převážně z Německa. Tam, kde se osídlenci dostávají do převážně českého prostředí, časem přebírají českou kulturu, kterou obohacují svojí tradicí. V pohraničí se zbytky českého obyvatelstva vesměs germanizují. Někteří si ponechávají česká jména, která na náhrobcích nacházíte psaná vesměs německým pravopisem.

Barokní doba výrazně ovlivnila tvář české krajiny. Pobožené románské, gotické či renesanční kostely byly barokizovány: skvělí barokní architekti budují kostely a kaple s charakteristickými cibulovitými věžemi. V polích, u cest a u pramenů se stavějí kapličky a boží muka, podezdívky a mosty jsou zdobeny barokně rozevlátými či pokřivenými sochami svatých. Stávají se uctívanými milníky v rekatolizované krajině.

Uvádí se, že Kolumbovým objevem Ameriky nastal novověk. Nesporně to znamenalo posun v myšlení s ekonomickými i kulturními dopady. Leč ještě po dvou stech letech po Kolumbovi v Českém království byl praktikován ten nejtemnější středověk. Byl to úděsný anachronizmus v ostrém rozporu s Kristovým učením o lásce k bližnímu. Celé 18. století je plné vzpour sedláků, kteří byli katolickým panstvem nemilosrdně vykořisťováni. Osvícenec Josef II. o tom napsal, že nikde v císařství se neseťkal s ubožejšími tvory, než byli čeští nevolníci. Jeho zrušení nevolnictví a toleranční patent, jakož i jeho další administrativní akty reagovaly na měnící se hospodářství, ale také mu napomohly.

Hospodářství to je síla, která zvelebuj e či devastuje krajinu.

Teprve Wattův vynález parního stroje (1769-1782) znamenal skutečný nástup novověku. Síla parního stroje zahájila industrializaci a železniční dopravu.

Energetickým zdrojem bylo stále dřevo. Dřevo se od druhé poloviny 17. století stalo lukrativní komoditou. Noví majitelé bývalých královských nebo protestantských a panských lesů, aby vyhověli poptávce, rubali všechny lesy podle krkonošského holosečného vzoru. Za první polovinu 18. století se lesy v Království českém dostaly do velmi špatného stavu. Na radu vzdělaných odborníků královna Marie Terezie svými patenty vydala v letech 1754-1758 Lesní řády pro všechny země Rakouské monarchie. V nich je obsažena zásada propojení těžby s obnovou a ochranou lesa.

Podle znění zákona vytěžený les musel být obnoven. Byly vypracovány systémy obnovy lesa věkových tříd. Jako obnovní materiál pro svoje přednosti nejlépe vyhovoval smrk. Tím se sice zachránily lesní porosty, vesměs ale za cenu jisté změny krajinného rázu. Převažujícími lesními porosty se staly hospodářské smrčiny. Pro hory to znamenalo zachování lesní půdy a tím záchranu před jejich proměnou na holá skalní úbočí. Přes to lesů ubylo, horské louky spásají stáda ovcí a krav.

Doba nástupu novověku je charakterizována strojovou industrializací s kapitalistickou ekonomikou. Je to období revolt a revolučních změn. Má-li se už politicky stanovit datum nástupu novověku, pak je to 14. červenec 1789, den vypuknutí Velké francouzské revoluce pod hesly Liberté, Egalité, Fraternité – svoboda, rovnost, bratrství. Následovaly napoleonské války. A také embargo. Např. na cukr z britských kolonií. A už jsme zpátky u české krajiny. Sedláci zbavení nevolnictví (1781), kteří už od zavedení povinné školní docházky (roku 1773) se stávali gramotnými, se dozvěděli, jak vydělat pěstováním cukrové řepy.

V úrodných nížinách byly vysušeny rybníky pro rozšiřování výměry pro cukrovou řepu. Plocha rybníků se v českých zemích do roku 1820 snížila na 76 000 ha, tj. méně než na polovinu. České a moravské vesnice se vzmáhají, selské usedlosti se přestavují ve stylu selského baroka. Nehledě na výstavbu cukrovarů, to byly další velké změny krajinného rázu v první čtvrtině 19. století.

Od 18. století je krajina přeměňována, vznikají mapy, definují se katastry. Industrializace si vyžaduje dopravu surovin a přepravu zboží. Už za vlády Karla VI., ale zejména za panování jeho dcery, královny Marie Terezie a císaře a krále Josefa II. jsou narovnávány, rozšiřovány a zpevňovány zemské stezky a cesty a budovány nové, císařské silnice. Podél cest jsou vysazována stromořadí.

Vynález parostroje urychlil výstavbu železnic. První vlak přijel z Vídně do Brna 7. července 1839, Praha se ho dočkala 20. srpna 1845. O pět let později zažila niva Vltavy v Karlíně nápadnou změnu. Překlenul ji 1111 m dlouhý železniční viadukt nesený 85 sloupy, dosud stále plně funkční realizovaný projekt Ing. Aloise Negrelliho. Jeho výstavbou dosáhla Praha železničního spojení s Drážďanami a Berlínem. Od té doby kolejnice protkávají českou krajinu křížem krážem. Jsou stavěny železniční mosty. Ty v horách zároveň s tunely stavěli italští barabové. Mosty jsou ukázkami železniční architektury stylově navazující na římské akvadukty. Umíte si představit Lužické hory bez nich?

Zatímco železnice se stala páteří hospodářského rozkvětu českých zemí až do vyhlášení samostatné Československé republiky, silniční síť zaostávala. Její výstavbu a přestavbu si vynutil příklon k automobilové dopravě. Dálnice D1 se zakousla do krajiny koncem První republiky, za Protektorátu skončila. Nová koncepce projektu v 60. letech se poněkud odklonila a ponechala *v krajině mosty, které nikam nevedou*, jako je ten přes Želivku. Jeho asfaltový koberec zůstal bez vad i po 75 letech působení povětrnostních vlivů.

Policejní hlídky nesledují slepý most, ale hlídají tam pro ochranu vodního díla Švihov, důležité nádrže pitné vody pro Prahu. Údolí řeky Želivky, země skautů, trampů a milovníků přírody, pohltila voda. Stejně tak jako Svatojánské proudy nebo většinu dolin podél Vltavy od Lipna po Vrané u Prahy. Vltavská kaskáda splňuje svůj novodobý úkol.

Rozhořčené spory se rozhořely v 70. a 80. letech kolem výstavby Novomlýnských nádrží pod Pálavou. Nakonec polopřírodní doubravy byly pokáceny, bledule letní přesazeny a plochy nivy zatopily vody Dyje a Svratky. Původní ráz krajiny se výrazně změnil. Musely se řešit problémy s čistotou vod. Záhy se nové vodní plochy staly významnou zastávkou migrujícího ptactva vhodnou pro zvláštní ochranu.

Střední nádrž Vodního díla Nové mlýny byla vyhlášena přírodní rezervací. Zároveň je to jedna z Ptačích oblastí evropské soustavy Natury 2000.

Před půl stoletím, po vyhoření chaty na Ještědu, se vedl spor o návrh vysílací věže s hotelem na Ještědu od architekta Karla Hubáčka. Moderně pojatá věž navázala na vrchol a protáhla ho do výše; splynula s horou a zvýraznila její dominanci v krajině.

Krajinný ráz se mění stavbami mostů a estakád. Vesměs jsou to jedinečná architektonická poselství naší doby. Technicky a architektonicky dobře zvládnutá dálniční estakáda stejně jako rozlézající se výstavba u Radotína však naprosto změnily charakter krajiny pod soutokem Berounky s Vltavou. Takových míst je stále více.

Před 40 - 50 lety obec Kunratice bylo výletní místo za Prahou. Okolo lesa pole lán, v lese trosky hradu krále Václava IV. V lese stáda srnčí a mufloní zvěře, která navečer vycházela do polí. Na západ od lesa se na zelené louce páslo stádo krav z Nového dvora. Nový dvůr obhospodařoval rozsáhlou výměru úrodných polí, stejně jako statky v Kunraticích, v Roztylech a na Chodově. Od 60. let si ze širých lánů ukusovaly a zakrojovaly výstavby, převážně bytové.

Výstavný statek v Roztylech hospodařil do 80. let. Z nové stanice metra k němu bylo ani ne 200 kroků. Nad ním na les navazovala bažantnice. Pod ním se na svahu pásly ovce a kvetl višňový sad. V rozlehlém chlévě byly ustájeny krávy. Dokonce tam chovali pár koní, ač jinak se pracovalo s traktory a kombajny.

Jednoho dne přišlo úřední rozhodnutí s kulatým razítkem. Lidé statek opustili, zvířata odvedli, stroje kamsi převezli. Statek osiřel. Zářijové slunce ho ozařovalo jako otevřenou rakev. Přijely jeřáby, buldozery, bagry, těžkotonážní tatrovky. První sníh zasypal už jen holou planinu. Nedaleko vystavěli hotel, na polích místo řípy vyrůstaly paneláky jako houby po dešti. Mufloni z lesa ztratili polní pastvu a psi mazlíčci ze sídliště je vyhnali na trávníky až do nemocnice. Tam dál do prostoru nemocnice psi nesmějí. Nemocní a jejich návštěvy chodí krmit muflony. Je to takové nemocniční minizoo.

Krajinný ráz se změnil. Nepochybně takových míst jsou stovky, snad tisíce.

Cítil jsem zemi, jak pláče vůni vyorávaných brambor, než ji pohltily haly výroby. Slyšel jsem smutné troubení jelenů na Mravenečniku, přehlušované hřmotem strojů stavějících vodní nádrž přečerpávací elektrárny na Dlouhých stráních v Jeseníkách. Nedávno tam zpěv ptáků ve větvích obohatily svištějící lopatky větrných elektráren. Zmizely horské smrčiny tajgového charakteru, kam jsem se šoulal pozorovat jelena dvaadvacateráka. Jeleni kamsi zmizeli. Zlatými trofejemi jelenů si možná zdobí obýváky nebo chaty nějaký vlivný prominent. Smrky oslabené kyselými dešti podlehly kůrovci. Tak to chodí. Časy se mění, krajina se mění, my se měníme. Zřídka k dobrému.

V 60. a 70. letech proběhla výstavba mohutných energetických komplexů v Podkrušnohoří. Z důvodů úspory nákladů nebyly odsířeny. Námitky ohledně zhoubných účinků emisí oxidu siřičitého, oxidů dusíku a také popílků obsahujících jedovaté kovy na lesy i lidi, byly odbyty: „podle naší teorie globálního zamoření postačí, postavíme-li několik set metrů vysoké komíny, které emise rozptýlí“.

Během několika let byly přímým působením silně kyselých emisí spáleny smrkové porosty

vyšších poloh. Ostatní lesy umíraly pomaleji vlivem kyselých dešťů. Ty zároveň vymývaly nutriční kationty z lesních půd. Na oslabených porostech se rozšířili škůdci. Výsledkem naduté ignorance vůdčích postav totalitní strany a vlády bylo katastrofální odlesnění v Krušnohoří, které se rozšířilo do Českého středohoří, Lužických hor, Jizerek, Krkonoš, Orlických hor, Jeseníků a Beskyd. Kyselé deště oslabily porosty i na bohatších půdách ve vnitrozemí, ba i na Šumavě. Zajistě za bohatého přispění emisí ze sousedních totalitních států.

To je o zkáze krajiny. V krajině žijí lidé. Lidé v Podkrušnohoří trpěli nemocemi dýchacího ústrojí, významně se zvýšila kancerogenita lidských orgánů a výskyt malformace plodů. Tohle bedlivě sledoval a zaznamenával MUDr. Šrám a jeho spolupracovníci. Soudruzi si to posléze také uvědomili; začali děti ze severních Čech a Ostravska posílat na ozdravné pobyty a školy v přírodě, vypláceli příplatky. Lidí tomu říkali pohřebné, protože průměrná délka života na Ústecku a Chomutovsku klesla o 10 let. Soudruzi však stále zarputile hájili svoji scestnou doktrínu globálního zamoření. Příčinu ekologické katastrofy neodstranili. Možná na půl. Namontovali lapače popílku. Tím se zachytil prach a popílek obsahující bazické sloučeniny a jedovaté kovy, které poněkud neutralizovaly kyselé emise. Výsledkem bylo zesílení účinku kyselých emisí. K výraznému snížení emisí z elektráren a tepláren došlo až po listopadu 1989. Do deseti let byly sníženy na desetinou koncentraci.

Poškození pamětníci se buď uzdravili nebo pomřeli. Krajina se vzpamatovává dodnes. Nejprve zavládlo nadšení nad rozšířením břízy. Ta byla záhy decimovaná pídalkou březovou a jinými cizopasníky. Nákladný experiment se zalesňováním smrkem pichlavým nebo jeho hybridy jako pionýrskými dřevinami také tak zcela nevyšel. Porosty jsou hromadně napadány a likvidovány kloubnatkou smrkovou (*Gemmamyces piceae*, Borth., Casagr.). Lesní půda se jen velmi zvolna regeneruje. Je to běh na dlouhou trať. Chce-li kdokoliv provádět nějaké zásahy v lesních porostech, měl by uvažovat se střízlivou hlavou: les a lesní ekosystémy se vytvářejí století.

Na Jizerkách a v Krkonoších byly emisemi oslabené smrčiny nejprve napadeny obalečem modřínovým. Použití postřiků pesticidy Ambushem a Actellicem prodlužovaly agonii lesa pro realizovatelnost těžby. Nakonec se rozšířil kůrovec. Přes to některé porosty přežily. V Krkonoších bylo věnováno mnoho prostředků tuzemských i zahraničních ke znovuvýsadbě původních dřevin. Jde o obnovu lesa, tedy o záležitost generace lesa, tím spíše delší, že se jedná o horské porosty.

Jistě si všímáte, že viníkem většiny ekologických katastrof je člověk, jeho chamtivost, nevzdělanost, omezenost, ješitnost, mocichtivost spojená s nekritickou vůlí prosazovat se za

každou cenu. A je úplně jedno za jakého režimu. Tak tomu bylo a je i na Šumavě, v národním parku, tam, kde by se měly zachovat, podporovat a rozšířit funkční přírodě blízké ekosystémy. Jejich základem se měly stát fragmenty původního pralesa. To byl přírodní poklad. Takový relikvíář svatého Maura ze zeleného zlata. Vinou série špatných rozhodnutí odpovědných činitelů jsou tyto národní přírodně a kulturně historicky cenné lesní ekosystémy zničeny. Ti, kteří si pamatují krušnohorský kolaps, jsou otřeseni analogií katastrofických dopadů obou špatných rozhodnutí, toho totalitního i toho ekologického.

Vrátím se k půdě, kterou jsem v pojednání opustil v době rozvoje železnic. Výměra zemědělské půdy na obyvatele byla až čtyřnásobná než dnes. Výnosy obilí však byly čtvrtinové. Ruchadlo bratří Veverků bylo účinným nástrojem pro zúrodnění půdy. Vznikající firmy zdokonalovaly a vynalézaly zemědělské nástroje. Rozvoj zemědělství vyžadoval politickou základnu: zrušení posledních feudálních přežitků, zrušení roboty. To byl nakonec jediný výsledek revoluce v roce 1848 po její likvidaci vojenskou silou generála Windischgrätze a následující politickou represí provedenou premiérem Felixem von Schwarzenbergem plus jeho ministrem vnitra Josefem Bachem.

I když si zrušení roboty vznešené panstvo nechalo od těch „selských chámů“ pořádně zaplatit, selský stav se osvobodil a mohl uplatňovat svoji hospodářskou i politickou roli.

Rozkvět zemědělský začal korespondovat s rozvojem vědy, průmyslu a dopravy. Hospodářsko politická situace si vynutila nejprve změnu státní správy, namísto správy zeměpanské byla zavedena okresní státní správa a v roce 1861 byla konečně vyhlášena konstituce. K jejím změnám došlo v roce 1867 a v roce 1900. To všechno se odrazilo v péči o krajinu. Svobodní rolníci měli zájem na zvelebování půdy a krajiny. Jen tato část by si vyžádala samostatnou studii.

Na druhé straně krajinu zjizvily uhelné doly, vápencové lomy, rozšiřovala se těžba nerostů a rud až do jejich vyčerpání v 60. letech minulého století. To všechno jsou šrámy a vrásky na krajině. Geologové jsou jimi nadšeni, protože se odhalují geologické profily, které dokumentují vývoj Země.

Česká krajina v 60. až 80. letech 20. století prošla devastujícím vývojem.

Obrovské plochy půdy byly zabírány pro průmyslový a těžební rozvoj a pro výstavbu sídlišť. Více než sto let velmi úspěšné české zemědělství, dostalo záraz totalitní kolektivizací, bezohlednou k lidem, zvířatům i k půdě. Rolníci byli přinucováni ke kolektivizaci nebo zavírání a vystěhovávání z rodných vsí. Vrchnostenským příkazem stranických funkcionářů byly rozorávány meze, zahlazovány polní cesty, stromořadí ovocných stromů pokácena, byly vyhazovány do povětří chlomy, kazy a přirozené protierozní pásy, byla likvidována

rozptýlená zeleň, vodní toky kanalizovány, pole odvodňována drenážními systémy. Kvetoucí krajinu měnili na obilnářskou step. Ale pozor, nelze říct, že po Listopadu by se něco příliš změnilo k dobrému. Téma vyžadující samostatný rozbor.

Protože rozvoj průmyslu, dolů, hutí a sídlišť za reálsocializmu zabral velké rozlohy půdy, funkcionáři nařizovali „rekultivovat“ půdu třeba i v horách. Na šumavském katastru Vchynice Tetov byly rozorány horské květnaté louky s mělkou půdou. Obilí nedozrálo a kukuřici spláchnul i s půdou déšť do Vydry. Podobné zvěřské rekultivace probíhaly na Vysočině, na Broumovsku a jinde. Důsledkem byly zvýšené splachy půdy do vodních nádrží, potoků a řek. Zabahnování. Evropské fondy poskytují dotace na opětné odbahnování. Zejména pěstování kukuřice na stráních zvýšilo erozní splachy. Bahno z polí zaplavovalo náměstí i návsi. Dodnes. Každým rokem v přímých televizních záběrech.

Chtěl bych se zmínit o příkazu MZe z poloviny 70. let o velkoplošném nasazení vysoce jedovatých a těžko rozložitelných pesticidů typu endrinu, jako rodenticidů proti hlodavcům, kteří byli obviněni ze snižování výnosů a tím ze sabotování pětiletého plánu. Půda byla oněmi persistentními hydrofobními, lipofilními pesticidy nadlouho kontaminována; v nadlimitním množství se dostávaly do potravin, produktů hospodářských zvířat. Drobná zvěř byla od doby nasazení pesticidů endrinového typu zdecimována. Svoji roli tu sehrál souběh s tzv. melioracemi, jejichž provedením drobná zvěř ztratila prostor pro reprodukci. Z polí se vytratila až do poloviny 20. století běžná koroptev a křepelka. Na okraj, horské lesy s výjimkou Šumavy v druhé polovině 20. století vesměs přišly o tetřeva a tetřívka. Ubývalo i dalších druhů.

Mylně jsme věřili, že po 89. dojde ke změně ve vztahu k půdě. Nedočázelo. Teprve po 25 letech se v Parlamentu podařilo společným úsilím odborníků, zainteresované veřejnosti a osvícených politiků prosadit novelu zákona č. 334/1992 Sb., o ochraně ZPF. V části o ochraně kvality půdy se podařilo hodně, v části o omezení odnámání půdy ze ZPF se v parlamentu odehrály ostré střety. Konečná verze schválená parlamentem je na hraně zejména v části o odnámání půdy a o poplatcích za odnětí půdy ze ZPF. Přes to, pokud by se jí podařilo uvést do praxe, znamenalo by to pokrok v ochraně půdy a zemědělské krajiny.

Jak je patrné z předchozích vstupů, krajina má mnoho tváří a lidé mnoho různých přístupů. O jejich sjednocení se pokouší Evropská úmluva o krajině, jejíž signatářem je ČR. Několik odborných firem a ústavů se pokusilo teze Evropské úmluvy o krajině aplikovat do českého prostředí jako obecně závazný předpis. To se nepodařilo. Ve hře je příliš mnoho zájmů. Je tedy správné postupovat krok za krokem, per partes. Ochrana ovzduší je poměrně dobře zajištěna. Víceméně se podařilo prosadit novelu o ochraně půdy. Druhým krokem by měla být

zákonná ochrana státního vlastnictví lesa v současné výměře. Ta je důležitá pro jakékoliv další kroky na ochranu lesních ekosystémů. Zdůrazňuji, pro ochranu lesních porostů, nikoliv pro avanturistickou disturbanci.

Půda, les a voda jsou základními pilíři krajiny. Chraňme je, jak jen můžeme. Tím chráníme i krajinu, přírodu i sami sebe.